

KAPITOLA VI.

ZÁVĚR

Nutná obrana je institutem navýsost praktickým. Bývá to právě jejím prostřednictvím, jak se do kontaktu s trestním právem dostanou i občané jinak bezúhonní, zvláště chrání-li sami sebe nebo vybrané právní hodnoty před protiprávními a společensky nebezpečnými útoky. Pravděpodobně proto je nutná obrana častým a oblíbeným tématem diplomových a jiných kvalifikačních prací. Protože jsem si toho, o jak často zpracovávané téma jde, vědom, byla v této diplomové práci při zkoumání nutné obrany věnována zvláštní pozornost místům, která jsou sporná nebo dosud málo prozkoumaná. Ač se tedy práce snaží podat víceméně komplexní obraz trestněprávní nutné obrany, hlavním cílem v souladu s názvem bylo podrobněji prostudovat otázky sporné, nikoliv však toliko judikaturní, nýbrž i otázky, jimiž se intenzivně zabývá především nauka (tzn. otázky potenciálně judikaturní). Na zřetel byla přitom taktéž brána srovnání s historickými nebo zahraničními úpravami. Úkolem této závěrečné kapitoly je shrnutí poznatků, k nimž bylo v rámci této práce dospěno.

Druhá kapitola mapuje *pozici nutné obrany v systému trestního práva* a trestní odpovědnosti a obecně vymezuje pojem nutné obrany. Nutná obrana je jedna z okolností vylučujících protiprávnost (resp. trestnost). Spočívá v odvracení přítomného protiprávního útoku namířeného proti chráněným právním hodnotám. Její výkon je až na výjimky právem, nikoliv povinností.

Aby bylo subjektivní právo nutné obrany aktivováno, musí být splněny *dvě základní podmínky*: 1) objektivní – útok a 2) subjektivní – obranný úmysl.

Ad 1) Podrobné pojednání o *útku* a jeho vlastnostech je obsaženo v první podkapitole třetí kapitoly (iii.1). Útok spočívá v jednání člověka, musí být přítomný, protiprávní a společensky nebezpečný.

- a) *Přítomnost útoku* (viz oddíl iii.1.4) označuje stav, kdy útok bezprostředně hrozí nebo ještě trvá. Vymezuje časové hranice nutné obrany. O úto-

ku bezprostředně hrozícím lze hovořit teprve v okamžiku, kdy je zřejmé, že je chystán a bez prodlení přijde. Na druhé straně obrana není přípustná poté, co již útok skončil a nehrozí jeho bezprostřední opakování (tzn.: od útočnicka již nehrozí bezprostřední nebezpečí pro chráněné zájmy).

- b) Otázka *společenské nebezpečnosti (škodlivosti)* útoku (iii.1.2) je úzce spojena s chráněnými zájmy. Nauka ani judikatura nevyžadují, aby byl útok společensky nebezpečný v míře požadované pro trestní čin. Postačí, že je s to nikoliv zcela nepatrnou měrou přivodit porušení nebo ohrožení kteréhokoliv konkrétního zájmu chráněného trestním zákonem.
- c) Útok musí být *objektivně protiprávní* (iii.1.3). Postačuje tedy, že vyvolává nebezpečí pro chráněné právní hodnoty a postrádá opory v objektivním právu. Není na obránci, aby posuzoval, zda je útok deliktem (tj. zda má všechny znaky trestného činu a zejm. míru útočnickova zavinění). Zohledňuje se tak situace obránce, který musí v časově, fyzicky i psychicky náročném okamžiku zvolit správný a účinný způsob obrany. Za útok jsou tak považována i jednání osob, které nejsou způsobilé býti pachateli trestného činu (nepříčetní a děti) nebo které jednájí ve skutkovém omylu (blíže iii.1.5.1, k útoku zvířat viz dále). Samotný fakt, že jde o útok těchto osob nemívá vliv na nebezpečnost útoku (rolí však bude hrát při posuzování přiměřenosti obrany, viz iii.2.3 a iii.2.4).

Ad 2) Druhou, subjektivní podmínkou práva nutné obrany je tzv. *obranný úmysl* obránce (iii.2.5.1). Tím se rozumí vědomí obránce, že jsou dány objektivní podmínky nutné obrany, a vůle za nich jednat. Úmysl se však nemusí vztahovat ke způsobenému následku. Nutná obrana kryje všechny následky (účinky), které nastaly v útočnickově právní sféře a které vzešly z jednání předsevzatého k nutné obraně (za předpokladu, že jsou dodrženy meze nutné obrany, srov. dále).

Pozornost je věnována též dvěma situacím, kdy *nejsou splněny obě podmínky nutné obrany*, ale pouze jedna z nich. Obě situace spočívají v rozporu obráncova vědomí (představ) se skutečností.

V prvním případě je splněna objektivní podmínka (útok), „obránce“ o tom ovšem nemá povědomí (napadá jiného, aniž ví, že jde o útočníka). Česká trestněprávní nauka posuzuje takovou situaci jako *negativní skutkový omyl o okolnostech vylučujících protiprávnost* a shodně má za to, že takový omyl nevylučuje pachatelovu trestní odpovědnost. Většina autorů kvalifikuje takový případ jako nezpůsobilý pokus, někteří se však kloní k dokonání trestného činu. V práci (iii.2.5.1) je poukázáno, že zcela nebude vyhovovat ani jedno z řešení. Řešení založené na nezpůsobilém pokusu nevyhovuje (resp. je v rozporu se zásadami, podle nichž se posuzují stádia trestného činu) tam, kde i přes negativní omyl může dojít k dokonání trestného činu – způsobení následku (srov. příklad v pozn. č. 142, pokud by A byl v nastalém zápase usmrcen). Druhé řešení, které hodnotí případy negativního skutkového omylu o okolnostech vylučujících protiprávnost jako dokonané trestné činy, zase nevyhovuje tam, kde z tohoto důvodu k trestněprávnímu následku dojít nemohlo (viz příklady v pozn. č. 145). Navrhuji tedy, aby tyto případy byly posuzovány podle kompromisní varianty, podle níž je nutno konkrétně zkoumat, zda – navzdory objektivní existenci skutečnosti zakládající některou z okolností vylučujících protiprávnost – mohlo dojít k dokonání trestného činu, nebo ne. O nezpůsobilý pokus půjde tam, kde pachateli neznámou skutečností bude existence souhlasu – ať už ve formě úředního povolení, nebo svolení poškozeného. V ostatních případech negativního skutkového omylu o okolnostech vylučujících protiprávnost není patrně možnost dokonání vyloučena (sem bude patřit i nevědomost o existenci útoku).

Druhým případem, kdy je splněna pouze jedna podmínka nutné obrany (subjektivní), zatímco druhá (objektivní) nikoliv, je tzv. *domnělá (putativní) obrana* (iii.2.5.2). Jde o případ pozitivního skutkového omylu o okolnostech vylučujících protiprávnost. Putativní obránce se důvodně, nicméně mylně domnívá, že

reaguje na útok, ten však existuje pouze v jeho představách. Právo jej proto částečně omlouvá s výjimkou nedbalostního trestného činu, pokud nedbalost putativní obránce spočívá v tom, že měl a mohl vědět, že útok není skutečný.

Nutná obrana je sice právem, nikoliv však neomezeným. Je *limitována* především útokem, jeho intenzitou i trváním. Prvním omezením je osoba útočnicka. Nutnou obranou jsou kryty pouze následky, které nastanou *v právní sféře útočnicka* (mimo tuto oblast – především jsou-li jednáním předsevzatým k nutné obraně postiženy zájmy třetích, nezúčastněných osob – může být obránce ospravedlněn za podmínek krajní nouze). Blíže pododdíl iii.2.1.1.

Druhým omezením je požadavek přítomnosti útoku. Ta hraje u nutné obrany dvojí roli: za prvé je podmínkou nutnou obrany (bez toho nelze k nutné obraně vůbec přistoupit), za druhé určuje *časové meze* obranného jednání (pokud je obranné jednání podniknuto dříve, než útok bezprostředně hrozí, nebo naopak poté, co útok skončil, nelze hovořit o legitimní nutné obraně, ale o extenzivním excesu, viz dále). Vychází se z premisy, že útočník se z titulu útoku nestává bezprávným a není „lovnou zvěří“ po neomezenou dobu. Blíže oddíl iii.1.4, pro specifický případ samočinných obranných zařízení viz kapitolu V.

Poslední omezení se týká intenzity obranného jednání, kritériem zde je přiměřenost (event. potřebnost) vůči útoku. Platné české právo stojí na *zákazu obrany zcela zjevně nepřiměřené způsobu útoku* (iii.2.3). Tento zákaz je podle převažujícího výkladu rozkládán do dvou dílčích zákazů:

- a) obrana nesmí být zcela zjevně silnější, než jaká stačila ke spolehlivému odvrácení útoku bez rizika pro bránící se osobu a
- b) zájem chráněný obranou (resp. škoda na něm) nesmí být ve zcela zjevném nepoměru vůči zájmu obětovanému (resp. vůči způsobené škodě).

Zohledněna je tak na jedné straně samotná intenzita nutné obrany ve vztahu k odvrátitelnosti útoku, na druhé straně i poměr škod. Význam spojení *zcela zjevně* je dvojí: za prvé vyjadřuje výrazný (hrubý, přehnaný, mimořádný) nepoměr, za druhé zdůrazňuje subjektivní hledisko. Při hodnocení zcela zjevné

nepřiměřenosti obrany se tedy posuzuje to, co bylo, nebo podle okolností mělo a mohlo být zcela zjevné bránící se osobě. Úprava tak zohledňuje fakt, že k obraně jsou často nuceni občané neznalí práva i prostředků sebeobrany. Současná relativně široká koncepce přiměřenosti vznikla v důsledku známých historických okolností (soudy před poslední novelou z r. 1993 tendovaly k úzkému výkladu práva nutné obrany, viz iii.2.3.1 a iii.2.2) a pobízí soudy k shovívavějšímu posuzování přiměřenosti, resp. nepřiměřenosti obrany a situace obránce. Domnívám se, že byť je právo nutné obrany co do přípustné intenzity koncipováno poměrně široce (v historické i zahraniční komparaci), umožňují platná úprava a panující výklad nejen dobře zohlednit náročnou situaci konkrétního obránce, ale i redukovat dosah institutu tak, aby bylo vyloučeno, že budou nutnou obranou ospravedlněny činy společensky nebezpečné (škodlivé). Systém dvou zákazů, shrnutý výše, dovoluje ustanovení o nutné obraně aplikovat shovívavě a současně souladně s jeho skutečným smyslem a účelem, jímž je ochrana zvláště důležitých právních hodnot (k tomu viz též pozn. č. 110).

Základní principy platící pro *vybočení z mezí nutné obrany* jsou shrnuty ve čtvrté kapitole, a to jak pro extenzivní (vybočení z časových mezí nutné obrany), tak intenzivní exces (vybočení z mezí intenzity nutné obrany). První podkapitola se zaměřuje především na subjektivní stránku excesujícího obránce. Novější nauka i judikatura správně berou v úvahu zavinění jak ve vztahu k vybočení z mezí z nutné obrany, tak ve vztahu k následku v excesu způsobenému. Výsledné zavinění konstruuji podle principu, který lze nazvat jako *princip nejvyššího bodu* – rozhodující je ten subjektivní vztah, který vykazuje nejmenší míru zavinění (1. nulové, 2. nevědomě nedbalostní, 3. vědomě nedbalostní, 4. nepřímo úmyslné, 5. přímo úmyslné). Je-li tedy např. vybočení z mezí nezaviněné, nepřipadá v úvahu odpovědnost za trestný čin, i když je následek způsoben úmyslně (dlužno připomenout, že v nutné obraně je většinou základní následek způsoben úmyslně). Bude-li jedno ze zavinění nedbalostní a druhé úmyslné, může být obránce odpovědný toliko za nedbalostní delikt. Obránce, který vykročí z mezí nutné obrany, může být odpovědný za úmyslný trestný čin pouze

v případě, že jak ono vykročení, tak následek jsou zaviněny úmyslně. Analogicky i pro sekundární následky.

Zvláštní pozornost je v rámci čtvrté kapitoly věnována *astenickému excesu* (vybočení z mezí v důsledku strachu, zmatení a jiného podobného rozrušení myslí vyvolaného útokem, viz iv.2). Na rozdíl od návrhu z roku 2004 není v novém trestním zákoníku astenický exces výslovně normován. Přesto může snížit obráncovu trestnost, je-li při úmyslném astenickém excesu úmyslně způsobena smrt (trestný čin zabití, § 141). Paradoxně však při úmyslném způsobení těžké újmy na zdraví bude obránce podléhat přísnější trestní sazbě (§ 145); nepřiměřeně přísnější, způsobí-li při tom útočníkovi z nedbalosti smrt (srov. § 145 odst. 3). Proto je vhodné *de lege ferenda* zvážit koncepčnější úpravu astenického excesu, např. formou privilegované skutkové podstaty k těžkému ublížení na zdraví (obdobný „afektdelikt“, jakým je zabití ve vztahu k vraždě), event. zvláštním ustanovením umožňujícím soudu neomezené snížení trestu, příp. upuštění od potrestání (obdobně jako tomu bývá v zahraničních úpravách nebo v původním návrhu z roku 2004).

V páté kapitole byla zkoumána problematika *samočinných obranných zařízení*, cílem bylo především detailně analyzovat dva mediálně známé judikáty z poslední doby a porovnat získané závěry s dosavadními poznatky doktrinální literatury. Každý judikát však vychází z odlišných premis, a tak nebyla shledána jasná judikaturní tendence při posuzování těchto případů (teorii více odpovídá rozhodnutí Okresního soudu Plzeň-město pod sp. zn. 37 T 33/2005). Za velmi důležitý dlužno v tomto ohledu brát názor trestního kolegia NS (tlumočený ŠÁMALEM, 2006), který se přiklání ke stanovisku nauky. Získané poznatky lze tedy shrnout takto: samotnou instalaci těchto zařízení objektivní právo nezakazuje. Otázka trestní odpovědnosti instalujícího (uživatele) přichází na řadu většinou až s iniciací zařízení. Reaguje-li zařízení na útok, mohou být jeho činnost a následky způsobené v právní sféře útočníka ospravedlněny v rámci nutné obrany. Nejsou-li dodrženy meze nutné obrany, nebo je-li zařízení spuštěno

jinak než protiprávním útokem (např. dítětem, nebo policistou, který provádí domovní prohlídku), může být uživatel zproštěn odpovědnosti s ohledem na nedostatek zavinění za předpokladu, že učinil vše, co je po něm možno rozumně požadovat, aby k následku nedošlo.

Při studiu hlavního tématu byly učiněny i některé závažné závěry vztahující se ke *krajní nouzi*. V návaznosti na judikát Rt 20/82, který dovozuje možnost úmyslného usmrcení v krajní nouzi na základě problematického množstevního kritéria (záchrana více životů na úkor jednoho), je doložen *dvojitý charakter* institutu krajní nouze. Doporučuji proto odlišovat případy, kdy půjde o okolnost vylučující protiprávnost, od situací, kdy krajní nouze bude vylučovat pouze trestní odpovědnost, ačkoliv samo jednání v ní podniknuté zůstane protiprávní. O druhý případ půjde zejména tam, kde je osoba jednající v krajní nouzi protiprávně donucena, aby někoho třetího usmrtila nebo znásilnila. Opačný přístup by měl negativní důsledky pro právo nutné obrany: pokud by totiž i v takovém případě byla krajní nouze pojmána jako okolnost vylučující protiprávnost, byla by vyloučena nutná obrana poškozené třetí osoby (vč. případné pomoci v nutné obraně), neboť by jednání osoby v krajní nouzi nebylo protiprávním útokem. Blíže viz iii.1.3.2. *De lege ferenda* je záhodno, aby případy krajní nouze vylučující protiprávnost a krajní nouze vylučující trestnost výslovně odlišovala zákonná úprava. Inspirativní v tomto směru může být úprava ospravedlňující a omluvitelné krajní nouze v právu německy mluvících zemí (srov. § 34 a 35 německého trestního zákoníku nebo čl. 17 a 18 švýcarského trestního zákoníku), případně rozlišení protiprávního nátlaku (*duress* jakožto příklad *excuse defenses*) od jiných forem nebezpečí (*necessity* jakožto příklad *justification defenses*) podle angloamerického vzoru.¹⁹²

V pododdíle iii.1.5.2 je obsažena studie *útoků zvířat* (zvláštní pozornost byla zaměřena na útoky zvíře vs. zvíře). Jako nejvíce vyhovující pro posuzování těchto případů se ukazuje tzv. střední cesta vzniklá spojením podmínek krajní

¹⁹² Blíže LEXISNEXIS (2004).

nouze (subsidiarita) a nutné obrany (přiměřenost, event. zákaz zcela zjevné nepřiměřenosti). *De lege ferenda* je možno doporučit speciální úpravu tzv. defenzivní krajní nouze (poškození cizí věci, která je nebezpečná věcem jednajícího v defenzivní krajní nouzi), odlišenou od obecné krajní nouze a založenou na kritériu přiměřenosti. Pro bližší výklad viz iii.1.5.3 a pozn. č. 90.

Lze uzavřít, že záměrem této práce není být popularizační příručkou pro právní laiky. Stejně tak si ani nečiní nárok, že by bezprostředně pohnula zákonodárce k provedení navrhovaných úprav nebo Nejvyšší soud ke změně rozhodovací praxe. Přesto jejím neskromným cílem je podpořit a doplnit diskuzi o zjištěné poznatky a naznačená řešení, a to v odborných kruzích, které však už na judikaturu, legislativu a potažmo i na život každého jednotlivce svůj vliv mít mohou.